

**BANU MAHİR, *OSMANLI RESİM SANATINDA SAZ ÜSLUBU*,
İSTANBUL: HAYALPEREST YAYINEVİ, 2022.
(ISBN: 978-605-9452-97-7, 252 SAYFA)**

Esra MERCAN*

Osmanlı Resim sanatı yüzyıllar boyunca farklı üsluplar adı altında gelişme göstermiş, her dönem yenilenen ve değişen sanat zevki ile varlığını sürdürmüştür. Sanatçıların nakkaşhaneye getirdiği farklılıklar ve eklemeler zaman zaman yeni bir üslubun doğuşuna vesile olmuş, dönemin sanat anlayışına ve zevkine hitap etmeyi başarmıştır. Osmanlı devletine katılan topraklardaki ülkelerin zenginliklerine, sanatçılarına, sanat eserlerine sarayda büyük önem verilmiştir. Ülkelerin taşınabilir değerlerinin ve sanatçılarının Osmanlı Devleti'ne getirilmesi saray nakkaşhanesinin belli bir düzeye ulaşmasında önemli rol oynamıştır. Farklı ülkelerden gelmiş sanatçılar ile Osmanlı nakkaşhanesinde eğitim görmüş sanatçıların birlikte çalışması ile yeni tasarım ve üsluplar ortaya çıkmıştır.

Kökeni İç Asya ve Uzakdoğu'ya uzanan "Saz Yolu" üslubu ilk olarak 16. yüzyılda Osmanlı resim sanatında görülmüştür. Bu üsluptaki eserlerin büyük bölümü aharlı kâğıt üzerine siyah mürekkep, sulandırılmış renkli mürekkep, altın ve gümüşle çalışılmış resimlerdir. Kalem-i Siyahi resim geleneğinin devamı sayılabilecek bu resim geleneğinde kullanılan motifler

* Dr. Öğr. Üyesi-Sinop Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü /Sinop-has.esra@gmail.com (Orcid: 0000-0002-7976-1173)

ve efsanevi yaratıklar ormana özgü unsurlardır. Ressam Şah Kulu başta olmak üzere Veli Can, Mustafa bin Mehmed ve Kemal gibi sanatçıların saz üslubunda resimler yapmış olması nakkaşhanede bu geleneğin ayrıcalıklı bir yeri olduğunun da göstergesidir.

Sanat tarihçisi akademisyen Banu Mahir'in saz üslubunun kaynaklarını, tarihsel gelişimini, geleneğin önde gelen sanatçıları ele aldığı kitap, saz yolu üslubunun kitap sanatları, kalem işi, halı kilim, kumaş, kuyumculuk, çini sanatları gibi birçok farklı alandan da uygulamalarına yer vermektedir. Yazar, Osmanlı resim sanatında özel bir yere sahip olan, zarif motifleri ve farklı tekniği ile her dönem sanatçıların eserler ürettiği saz yolu üslubunu, kökenlerinden uygulama biçimlerine kadar tüm yönleriyle ele almıştır.

Osmanlı Resim Sanatında Saz Üslubu Banu Mahir'in 1984 yılında tamamladığı, danışmanlığını Prof. Dr. Nurhan Atasoy'un yaptığı aynı isimdeki doktora tezinin güncellenmiş metnini içermektedir. Yazarın *Turkish Calligraphy* ve *Osmanlı Minyatür Sanatı* adlı kitaplarından sonra yayımlanan üçüncü kitabı olan eser, yine kitap sanatları ve geleneksel Türk sanatları alanındaki önemli kaynaklardan biridir. Kitabın konusunu 16. Yüzyılın ilk çeyreğinin sonundan başlayarak 17. Yüzyıl başlarına kadar yapılmış saz üslubundaki resimlerin tarihlendirilmesi, yapılış teknikleri ve ikonografisinin incelenmesi oluşturmaktadır. Kitapta ayrıca bu resimlere "saz" üslubu denilmesinin nedenleri aydınlatılmış, üslubun önde gelen örnekleri ve etkin olarak sürdürüldüğü dönemler belirlenmiştir.

Kitap, *İslam Sanatında "Kalem-i Siyahi Resim ve Ressamlığı", Saz Üslubunun Tanımı, Resimlerinin Ana Motifleri ve Sanatçıları, Saz Üslubunda Resimlerin İkonografyası ve Osmanlı Bezeme Sanatında "Saz" Üslubu* olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır. Bölümlerdeki alt başlıklar ise üslubun önde gelen sanatçıları, milletlere ve dönemlere göre değişen üslupları, motifleri ve uygulanan sanat dalları gibi konuları içermektedir. Kitabın sonunda yer alan "koleksiyon bilgisi" bölümü ise eserde yer alan resimlerin bulunduğu yazma eserlerin, arşivlendiği kütüphane veya müze hakkındaki bilgilerinin verildiği detayları okuyucuya sunmaktadır.

Konunun doğru ele alınabilmesi adına birinci bölümde saz üslubunun teknik olarak benzer bir geleneği olan "*Kalem-i Siyahi Resim*" ve "*ressamlığı*" kavramlarına yer verilmiştir. 13. Yüzyılın başlarında Moğollar ile yaygınlaşan bu üslup Miraçname, Şahname ve Câmîu't-Tevârîh adlı eserlerin minyatürlerinde görülmektedir. "Kalem-i Siyahi resim" üslubunda kompozisyonda renk sadece bir ekleme olarak kullanılmakta, esas rolü fırça konturları oynamaktadır. Birinci bölümde ele alınan "Kalem-i Siyahi Resim" ve "ressamlığı" kavramlarının Bağdat ve Tebriz'de, Timurlular, Türkmenler, Safeviler ve Osmanlılar 'da izleri sürülmüş, sanatçılara değinilerek resim örnekleri renkli baskı ile okuyucuya sunulmuştur. Bu resimlerle "saz" üslubundaki çalışmalar arasındaki ilişkinin varlığına ilk kez Ernst J. Grube dikkat çekmiş ve resim geleneğinin bir "Türk ekolü" olduğuna değindikten

sonra bu üslubun Semerkant'tan Herat'a ve Tebriz'e, sonunda İstanbul'a uzadığını belirtmiştir.

İkinci bölümde, "saz üslubu" kavramı ve üslubun değerlendirilmesi yapılmış, üslubun tarihsel gelişimi "16. Yüzyılın ikinci çeyreği, 16. Yüzyılın üçüncü çeyreği, 16. Yüzyılın son çeyreği ve 17. Yüzyılın başları" olarak dört başlık altında motifler ve sanatçıları ile ele alınmıştır. Osmanlı saray nakkaşhanesinde 16. Yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarında doğan üslup, İslam kitap sanatında "kalem-i siyahi resim" geleneğini sürdüren bir tarz olarak önceki örneklerle benzerlik gösterse de "saz" üslubundaki resimlerde motiflerin yeni bir üsluplaştırma ile ele alındığı görülmektedir. Boyasız kağıtlar üzerine siyah mürekkep ile motiflerin hatları çizilmek suretiyle yapılan bu resimlerde altın, gümüş ve sulandırılmış renkli mürekkepler ile motiflerde tonlama yapılmıştır. Kompozisyonlarda hatayi, hançeri yapraklar, nar gibi meyveler, ejderha, Zümrüdüanka'nın yanı sıra orman hayvanları, çeşitli kuşlar ve periler tek başlarına ya da birlikte yer almaktadır. Resimlerin motifleri arasında yer alan sivri uçlu hançeri yapraklar ilk kez 1923'te Gaston Migeon ve Armenag Sakisian tarafından yapılan bir yayında "saz yaprağı" olarak adlandırılmıştır. Celal Esat Arseven ve Süheyl Ünver ise yayınlarında bu terimi "saz yolu" tanımlaması içinde kullanmışlardır. Yani bu resimler ilk kaynaklardaki bilgilere istinaden saz-kamış kalemle yapıldıkları için değil motiflerin benzetildiği sık ormanları tanımladığı için bu ismi almış olmalıdır. Kitap sanatlarının dışında kalem işi, deri, çini, halı, kilim, kumaş sanatı, taş ve maden işçiliği alanlarında da saz üslubunun kullanıldığı seçkin yapıtlar üretilmiştir.

16. yüzyılın ikinci çeyreğinde, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi sırasında Tebriz'den gelmiş olan ressam Şah kulu ile nakkaşhanede saz üslubundaki ilk eserler üretilmiştir. Sanatçının ekolu *ejder ve hayvan savaşmaları resimleri, tek peri resimleri, yaprak, hatayi ve kuş resimleri* başlıkları altında zengin örnekler ile üç grup halinde incelenmiştir. Şah Kulu'na ait olan ya da olduğu varsayılan resimlerde yer yer sulandırılmış renkli mürekkepler ile altın kullanılmış, konturlar siyah mürekkep ile belirtilmiştir.

16. yüzyılın üçüncü çeyreğinde, yani 1550- 1575 yılları arasını kapsayan döneme tarihlenen saz üslubundaki resimler *tek ve kompozisyon halinde peri resimleri, yaprak, hatayi ve hayvan savaşmaları resimleri* olarak gruplanmıştır. Peri resimlerinde Şah Kulu'nun üslubunun devam ettiği görülmektedir. Bununla birlikte kompozisyon halinde peri ve melek resimleri de yapılmaya başlanmıştır. Siyah mürekkep ve altınla oldukça ayrıntılı yapılmış belli bir konuyu tasvir eden bu resimlerin Şah Kulu'nun öğrencileri tarafından yapıldığı kanısına varılmıştır.

16. yüzyılın son çeyreğinde yapılan resimler *tek ve kompozisyon halinde peri resimleri, yaprak, hatayi ve kuş resimleri, hayvan savaşmaları resimleri* olarak gruplara ayrılarak görseller ile incelenmiştir. Bu döneme ait resimlerin çoğu Şah Kulu gibi Tebriz'den Osmanlı nakkaşhanesine gelen

ressam Velican'ın fırçasından çıkmıştır. Veli Can aynı zamanda fırça ve mürekkep ile yapılan resim tekniği ile tek insan figürleri de üretmiş, klasik Osmanlı minyatür üslubu ile resimlenen yazma eserlerin hazırlanışında da görev almıştır. 1575- 1600 yılları arasında tasvir edilen tek peri resimlerinde önceki yılların kalıpları yinelenildiği gibi yeni kalıplar da hazırlanmıştır. “Şaşılacak derecede garip” resimler yaptığı kaynaklarda belirtilen sanatçı Veli Can birçok özgün kalıp kullanmıştır. Örneğin bir ayağını altına alıp oturmuş ya da uzanmış peri tasvirlerini ilk kez Veli Can yaratmıştır. Kompozisyon halindeki peri resimleri ise bir önceki döneme nazaran daha az figür içermektedir.

17. yüzyılın başlarında saz üslubunda tek ejder tasvirleri görülmemekte, daha çok tek peri resimleri, yaprak, hatayi ve kuş resimleri, yapraklar arasında peri başları ve çeşitli hayvanları içeren kompozisyonların işlendiği çalışmalar bulunmaktadır.

Üçüncü bölümün ana başlığı olan *saz üslubunda resimlerin ikonografyası*, Zümrüdüanka, Ch'i-lin gibi efsanevi hayvanların, perilerin, orman hayvanlarının, üsluplaştırılmış bitkisel motiflerin ifade ettiği anlamlar ve bu anlamların yorumlarını içermektedir. Ayrıca farklı İslam ülkelerindeki resimlerde form geleneği, motiflerin kökenleri ve taşıdığı anlamlar, yazma eserlerde yer alan resimlerin üslupları ve teknikleri değerlendirilmiş, bu hususları içeren bilgilere yer verilmiştir.

Dördüncü bölüm *Osmanlı bezeme sanatında saz üslubu* başlığı ile esas konuyu teşkil etmektedir. 16. Yüzyıl içerisinde birçok sanat alanına sıçrayan ve bezeme üslubu niteliğine dönüşen saz üslubunun örnekleri bu bölümde daha geniş bir şekilde ele alınıp incelenmiş, varlığını hangi döneme kadar sürdürdüğü aydınlatılmıştır. Üslubun en fazla geliştiği tezhip, cilt, minyatür olan kitap sanatları dışında çini, kalemşi, kumaş, halı ve kilim dokumacılığı, maden işçiliği, kuyumculuk gibi alanlarda da üretilmiş eşsiz sanat eserlerine detaylar ve açıklamalar ile farklı başlıklar altında yer verilmiştir.

Osmanlı resim sanatında saz üslubu adlı kitapta, saz yolu ya da saz üslubu denen gelenek, tarihçesi, genel tanımı, arşivlerdeki örneklerinin görsellerine yer verilmesi ve değerlendirilmesi yolu ile titizlikle ele alınmış, kısıtlı kaynağın bulunduğu bu konu için eşsiz bir eser ortaya çıkarılmıştır. İlk olarak üslubun isminin nereden geldiği, “saz” adını kullanılan malzemeden değil, motiflerin benzetildiği orman görünümünden aldığı ile konuya açıklık getirilmiş, değerlendirilen resimlerdeki motifler göz önüne alındığında bunun haklı bir kanı olduğu sonucuna varılmıştır. Üslubun izleri sürülerek Uzakdoğu kökenli olduğu, Tebrizli ressam Şah Kulu ile Osmanlı sanatına taşındığı bilgileri okuyucuya sunulmuştur. Üslubun geçirdiği değişim ve gelişmeler, sanatçılardaki farklılıklar da örnekler üzerinden incelenmiştir. 17. Yüzyılın ortalarına kadar varlığını devam ettiren üslup, 18. Yüzyılda Ali Üsküdarî'nin eserlerinde de karşımıza çıkmış, üslubun ana motifi olan hançeri yaprak da 19. Yüzyıl Barok- Rokoko dönemi tezhiplerinde kendine yer bulmuştur. Bir sanatçının zevki, birikimi ve gayreti ile nakkashaşaneye

girip sanat zevkimize hitap ederek bezeme geleneği olmuş bu akım yüzyıllar boyunca gelişmeye ve değişmeye devam ederek günümüze kadar ulaşmıştır. Gerek yurt içinde gerek yurt dışındaki kütüphane ve müzelerde bulunan murakkalardan, yazma eserlerden üslubun nadide örneklerini kitapta değerlendiren yazar, sanat tarihçilerine, sanat eğitimcilerine ve sanat öğrencilerine önemli bir kaynak sunmuştur.

“İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiđi Komitesi’nin (COPE) Davranış Kuralları” çerçevesinde aşığıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of “Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)”:

İzinler ve Etik Kurul Belgesi/Permissions and Ethics Committee Certificate: Makale konusu ve kapsamı etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir. / *The subject and scope of the article do not require an ethics committee approval.*

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / *There is no potential conflict of interest for the author regarding the research, authorship or publication of this article.*